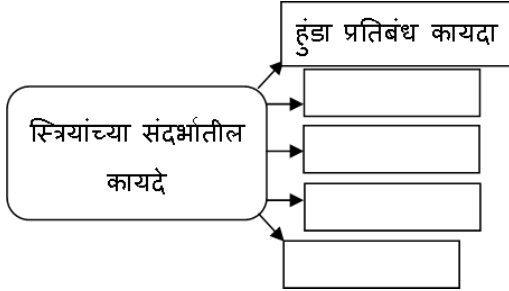

Chapter: 6

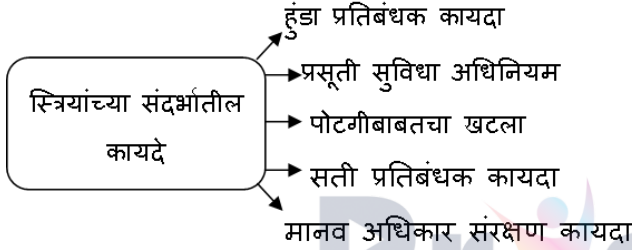
Q.1 Extra Question (Not to use)

0

1 स्त्रियांच्या संदर्भातील कायदे

Ans

Q.2 दिलेल्या पर्यायापैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा.

2

1 भारत सरकारने १९७५ मध्ये यांच्या अध्यक्षतेखाली महिला आयोगाची स्थापना केली.
अ. डॉ. फुलरेणू गुहा ब. उमा भारती क. वसुंधरा राजे ड. प्रमिला दंडवते

Ans भारत सरकारने १९७५ मध्ये डॉ. फुलरेणू गुहा यांच्या अध्यक्षतेखाली महिला आयोगाची स्थापना केली.

2 इ.स १९९२ मध्ये या राज्यात मद्यपानाविरोधी चळवळ सुरु करण्यात आली.
अ. महाराष्ट्र ब. गुजरात क. आंध्रप्रदेश ड. उत्तराखंड

Ans इ.स १९९२ मध्ये आंध्रप्रदेश या राज्यात मद्यपानाविरोधी चळवळ सुरु करण्यात आली.

Q.3 पुढीलपैकी चुकीची जोडी ओळखा

1

i. सौदामिनी राव - स्त्रीमुक्ती आंदोलन समिती
ii. विद्या बाळ - नारी समता मंच
iii. प्रमिला दंडवते - महिला दक्षता समिती
iv. ज्योती म्हापसेकर - महिला आयोग

Ans चुकीची जोडी - ज्योती म्हापसेकर - महिला आयोग
बरोबर जोडी - ज्योती म्हापसेकर - स्त्रीमुक्तीची ललकारी

Q.4 टिपा लिहा.

8

1 पोटगी

Ans i. पोटगीबाबतचा खटला १९८५ मध्ये करण्यात आला. एखाद्या विवाहित महिलेला तिच्या नवऱ्याने घटस्फोट दिल्यावर तिच्या उदरनिर्वाहाचे साधन म्हणून तिला दरमहा ठराविक रक्कम नवऱ्याने देणे याला पोटगी असे म्हणतात.
ii. सर्वाच्च न्यायालयात मोहम्मद अहमद खान विरुद्ध शाहबानो बेगम खटल्यात शाहबानो यांस पोटगी मागण्याचा अधिकार आहे असा निर्णय न्यायालयाने दिला.
iii. मात्र धार्मिक संघटनांनी याविरुद्ध गदारोळ केला. परिणामतः संसदेत 'मुस्लिम वुमेन अँक्ट' (प्रोटेक्शन ऑफ राईट्स ऑन

2 अल्पसंख्याक

- Ans** i. एखाद्या समाजात धार्मिक भाषिक किंवा वांशिकदृष्ट्या संख्येने कमी असलेला व्यक्तीचा समूह होय.
 ii. आपल्या देशात विविध धर्म, पंथ आणि भाषा असल्यामुळे भारतात सांस्कृतिक विविधता आहे.
 iii. सांस्कृतिक परंपराही जपता याव्यात. आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण भाषेचा विकास करता यावा यांसाठी संविधानाने नागरीकांना सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क दिले आहेत.
 iv. अल्पसंख्य असलेल्या गटांना आपापली भाषा, संस्कृतिक, परंपरा यांचे रक्षण आणि संवर्धन करण्याचा हक्क आहे. त्यासाठी स्वतंत्र शिक्षण संस्था स्थापन करण्याचा त्यांना हक्क आहे. त्यांची योजना राबवल्या जातात.

3 मानव अधिकार संरक्षण कायद्याची माहिती लिहा.

- Ans** i. स्त्री आणि पुरुष यांच्यावरील अन्याय दूर व्हावा म्हणून १९९३ साली हा कायदा अस्तित्वात आला.
 ii. राष्ट्रीय मानव अधिकारी नेमणूक करण्यात आली. त्याच धर्तीवर काही राज्यांमध्ये राज्य मानवाधिकार अयोग्य स्थापन झाला.
 iii. कायद्यानुसार सामुहिक अत्याचार, घटस्फोटित महिलांची सामाजिक स्थिती, स्त्रिया व सुरक्षित कार्यस्थळ अशा विविध गोष्टीवर कायद्याने प्रभावी भूमिका बजावली व स्त्रियांवरील अन्याय कमी होण्यास मदत झाली.

4 चिपको आंदोलनाची थोडक्यात माहिती लिहा.

- Ans** i. स्त्रीशक्तीचा विधायक अविष्कार या आंदोलनातून दिसून येतो.
 ii. हिमालयाच्या पायथ्याशी असलेल्या जंगलात झाडे व्यापारी उद्देशासाठी मोठ्या प्रमाणात तोडली जात असत.
 iii. चंडिप्रसाद भट्ट व सुंदरलाल बहुगुणा यांनी आंदोलन केले, स्त्रियांनी हातात हात घालून वृक्षाभोवती फेर धरण्याचे तंत्र अवलंबले.
 iv. जंगलातील झाडांना मिठी मारून त्यांचा बचाव करणे असे आंदोलनाचे स्वरूप होते. म्हणून त्यास चिपको आंदोलन म्हटले आहे.
 v. गौरीदेवी यांनी स्त्रियांमध्ये जागृती घडवून आणली. सुदेशादेवी, बचनीदेवी यांची त्यांना मदत मिळाली.

Q.5 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

1 संविधानाने अल्पसंख्याकांना सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क दिले आहेत.

- Ans** i. अल्पसंख्याक म्हणजे एखाद्या समाजात धार्मिक, भाषिक किंवा वांशिकदृष्ट्या संख्येने कमी असलेल्या व्यक्तीचा समूह.
 ii. आपल्या देशात विविध धर्म, पंथ व भाषा असल्यामुळे भारतात सांस्कृतिक विविधता आहे. सांस्कृतिक परंपरा वेगवेगळ्या आहेत.
 iii. सांस्कृतिक परंपरा जपता याव्यात, आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण भाषेचा विकास करता यावा यांसाठी संविधानाने नागरीकांना शैक्षणिक व सांस्कृतिक हक्क दिले आहेत.
 iv. अल्पसंख्याक असलेल्या गटांना आपापली भाषा, संस्कृती, परंपरेचे रक्षण करता यावे व संवर्धन करता यावे यांसाठी स्वतंत्र शिक्षण संस्था स्थापन केल्या आहेत. शासनामार्फत विविध योजना राबवल्या जातात व त्यांना सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्क दिले जातात.

2 १९८४ मध्ये हुंडाबंदी सुधारणा कायदा करण्यात आला.

- Ans** i. भारतात हुंडा बंदी कायदा असला तरी वर्तमानपत्रांतून 'स्वयंपाक करताना पदर पेटून महिलेचा मृत्यू', धुणे धुताना पाय घसरून विहिरीत पडून स्त्रीचा मृत्यू अशा बातम्यांच्या खोलवर चौकशीत हुंडा हेच एकमेव कारण पुढे आले.
 ii. पोलीस, प्रशासन, न्याय व्यवस्था यांच्या भूमिका समोर आल्या. यांतून जागृती घडली यांमुळे १९८४ मध्ये 'हुंडाबंदी सुधारणा कायदा' अस्तित्वात आला.
 iii. १९८८ मध्ये २२०९ स्त्रिया, १९९० मध्ये ४८३५ स्त्रिया, १९९३ मध्ये ५३७७ स्त्रिया हुंडाबंदी ठरला. या आंकडेवारीवरून आपणांस या प्रश्नाचे गंभीर स्वरूप लक्षात येते.

3 स्त्री मुक्ती चळवळीस सुरुवात झाली.

- Ans** i. स्त्रियांच्या अनेक समस्यांचे मूळ पुरुषांच्या मानसिकतेत दडले आहे. आज एकविसाव्या शतकात सुद्धा पुरुषी मानसिकतेतून स्त्रियांची सुटका झाली नाही.
 ii. भूदान चळवळीत विनोबांनी स्त्री शक्तीचा उपयोग केला. स्त्री राजकर्त्या भारतभर भूदानाचा विचार घेऊन गेल्या.
 iii. निजामशाही, सरंजामशाही व्यवस्थेत आम्हान देणाऱ्या तेलंगणातील शेतकऱ्यांच्या मुक्ती लढ्यात स्त्रियांचा सहभाग महत्वाचा होता.
 iv. जीवनावश्यक वस्तूंची टंचाई आणि महागाई यांचा सामना करणाऱ्या स्त्रियांनी संघटितपणे आपली ताकद दाखवली. चिपको आंदोलनात सुद्धा स्त्रिया योग्य प्रमाणात सहभागी झाल्या अशा विविध माध्यमातून स्त्रीमुक्ती चळवळ सुरु झाली.

4 अस्पृश्यतेच्या रुढीवर कायद्याने बंदी आणली.

- Ans** i. स्वातंत्र्योत्तर काळात आपल्या संविधानाने स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व व सामाजिक न्याय या मूल्यांचा पुरस्कार केला.
 ii. वरील नैतिक मूल्यांना अनुसरून व ही नैतिक मूल्य जतन करण्यासाठी व प्रत्यक्षात आणण्यासाठी अस्पृश्यतेच्या रुढीवर कायद्याने बंदी आणली.
 iii. संविधानातील १७ व्या अनुच्छेदानुसार अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली. या अस्पृश्य वर्गाचा समावेश अनुसूचित जातीमध्ये करण्यात आला आहे.

Q.6 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1

१९५२ च्या कायद्यानुसार भारत सरकारने हिंदू स्त्रियांना पोटगीचे अधिकार दिले. वडिलांच्या संपत्तीत वाटा देण्यात आला. स्त्रीधनावर तिचा अधिकार निर्माण झाला. बहुपत्नित्व संपुष्टात येऊन पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियांनाही घटस्फोटाचा अधिकार देण्यात

आला. पुढच्या दशकभरात स्त्रियांच्या संदर्भात एक पाऊल पुढे टाकणारा कायदा झाला. 'हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९६१' अन्वये हुंडा घेणे अथवा मागणे हा फौजदारी स्वरूपाचा गुन्हा ठरवण्यात आला. हुंडा प्रथेचे निर्मूलन करून सामाजिक चळवळीला प्रोत्साहन देण्यात आले. या कायद्यामुळे हुंड्यासारख्या अनिष्ट प्रथेमुळे स्त्रियांना होणारा त्रास कमी झाला. त्यापुढे स्त्रियांना बाळंतपणाची सुटी मिळवून देणारा 'प्रसूती सुविधा अधिनियम' (मॅटर्निटी बेनिफिट ॲक्ट - १९६१) हा कायदा अस्तित्वात आला. या कायद्याने स्त्रियांना बाळंतपणासाठी रजा मिळवण्याचा अधिकार मिळाला.

- १९५२ च्या कायदानुसार भारत सरकारने हिंदू स्त्रियांना कोणते अधिकार दिले?
- १९६१ च्या हुंडा प्रतिबंधक कायदानुसार कोणता फौजदारी गुन्हा ठरवण्यात आला?
- स्त्रियांच्या संदर्भात कायद्यांच्या अंमलबजावणीसाठी सामाजिक घटक कशा प्रकारे अडथळा निर्माण करतात?

- Ans**
- १९५२ च्या कायदानुसार भारत सरकारने हिंदू स्त्रियांना पोटगीचा अधिकार, वडिलांच्या संपत्तीत वाटा व स्त्रीधनावर तिचा अधिकार निर्माण करण्यात आला इ. अधिकार देण्यात आले.
 - १९६१ च्या हुंडा प्रतिबंधक कायदानुसार हुंडा घेणे अथवा मागणे हा फौजदारी गुन्हा ठरवण्यात आला.
 - अ. भारतीय समाजात अनेक विभागात वडिलांच्या मालमत्तेत मुलीचा वाटा यास मान्यता देत नाहीत.
ब. काही धार्मिक संस्था महिलांचा पोटगीचा अधिकार मान्य करत नाहीत.
क. हुंडा बंदी बदल सरकारने कठोर कायदे काढले असले तरी काही विभागात अजूनही हुंडा देण्याची आणि घेण्याची प्रथा प्रचलित आहे.

- 2**
- अनुसूचित जातींप्रमाणेच देशाच्या दुर्गम भागात राहणा-या आदिवासी समाजाचेही काही प्रश्न आहेत. आधुनिक सुधारणांपासून दूर राहिल्यामुळे त्यांची आर्थिक व सामाजिक परिस्थिती मागासलेली आहे. अलीकडे आदिवासी जमातींच्या परिस्थितीत सुधारणा होत असली तरी जंगल उत्पादने व शेतीशिवाय त्यांना उपजीविकेचे अन्य साधन नाही. शेती करण्याची आधुनिक अवजारे त्यांच्यापर्यंत पोहचली नाहीत. त्यामुळे शेतीतून त्यांना मिळणारे उत्पन्न अत्यल्प असते. शिवाय त्यांची शेती डोंगरमाथ्यावर असते, ती सुपीक नसते. निकृष्ट व अपु-या आहारामुळे त्यांचे पोषण व्यवस्थित होत नाही. दुर्गम भागातील आदिवासींना वेळेवर वैद्यकीय मदत मिळणे कठीण जाते. यासाठी आदिवासी जमातींना विशेष संरक्षण देण्याची गरज आहे. भारतीय संविधानात आदिवासींना 'अनुसूचित जमाती' म्हणून गणले आहे. त्यांना कायदेमंडळ, शिक्षण, सरकारी सेवा, इत्यादी क्षेत्रांत प्रतिनिधित्व देण्यात आले.

- अनुसूचित जमातींची महत्वाची उपजीविकेची साधने कोणती आहेत?
- आदिवासी जमातींचे शेतीतून मिळणारे उत्पन्न अत्यल्प असते?
- अनुसूचित जमातींची स्थिती सुधारण्यासाठी काही मार्ग सुचवा.

- Ans**
- अनुसूचित जमातींचे जंगल उत्पादने व शेती ही उपजीविकेची महत्वाची साधने आहेत.
 - आदिवासी जमातीपर्यंत आधुनिक अवजारे पोहचली नाहीत त्यामुळे त्यांचे शेतीतून मिळणारे उत्पन्न अत्यल्प आहे.
 - अनुसूचित जमातींची स्थिती सुधारण्यासाठी शासनाने त्यांच्याबद्दल जनजागृती कार्यक्रम हाती घ्यावेत. व शासनाच्या कल्याणकारी योजनांची त्यांना माहिती द्यावी. त्यांना कायदेमंडळ, शिक्षण, सरकारी सेवा, इत्यादी क्षेत्रांत प्रतिनिधित्व देण्यात यावे.

- 3**
- स्वातंत्र्योत्तर काळात आपल्या संविधानाने स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व, व सामाजिक न्याय या मुल्यांचा पुरस्कार केला. त्याला अनुसरून अस्पृश्यतेच्या रूढीवर कायदयाने बंदी आणली. संविधानाच्या १७ व्या अनुच्छेदानुसार अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली. आणि अस्पृश्य वर्गाचा समावेश अनुसूचित जातींमध्ये करण्यात आला. या अनुसूचित जातींचे सामाजिक व आर्थिक मागासलेपण लक्षात घेऊन त्यांचा विकास साधता यावा म्हणून त्यांना शिक्षणात व नोकऱ्यांत प्रतिनिधित्व देण्यात आले.

प्रश्न:-

- स्वातंत्र्योत्तर काळात आपल्या संविधानाने कोणत्या मुल्यांचा पुरस्कार केला ?
- संविधानाच्या कोणत्या अनुच्छेदानुसार अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली ?
- अनुसूचित जातींना नोकऱ्यांत व शिक्षणात का प्रतिनिधित्व देण्यात आले ते स्पष्ट करा?

- Ans**
- स्वातंत्र्योत्तर काळात आपल्या संविधानाने स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व, व सामाजिक न्याय या मुल्यांचा पुरस्कार केला.
 - संविधानाच्या १७ व्या अनुच्छेदानुसार अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली.
 - अस्पृश्य वर्गाचा समावेश अनुसूचित जातींमध्ये करण्यात आला. या अनुसूचित जातींचे सामाजिक व आर्थिक मागासलेपण लक्षात घेऊन त्यांचा विकास साधता यावा म्हणून त्यांना शिक्षणात व नोकऱ्यांत प्रतिनिधित्व देण्यात आले.

- 4**
- संयुक्त राष्ट्रसंघाने १९७५ हे 'आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष' म्हणून घोषित केले होते. शांतता विकास आणि स्त्री-पुरुष समानता ही या कार्यक्रमाची त्रिसूत्री होती. भारत सरकारने १९७५ मध्ये डॉ. फुलरेणू गुहा यांच्या अध्यक्षतेखाली महिला आयोगाची स्थापना केली. स्त्रियांचे सामाजिक स्थान, त्यांचा दर्जा, स्त्रियांसंदर्भातील घटनात्मक तरतुदींचे परिणाम तसेच स्त्रियांचे शिक्षण व त्याची टक्केवारी, शिक्षणामुळे त्यांचा झालेला विकास, नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या अडचणी, स्त्रियांची रोजगारासंदर्भातील वर्तमान परिस्थिती, त्यांचे वेतन, (पुरुषांच्या तुलनेत) स्त्री-पुरुष प्रमाण, जन्म-मृत्यू दर, स्त्रियांची भूमिका अशा सर्वकष मुद्द्यांच्या आधारे पाहणी करण्यात आली.

प्रश्न:-

- 'आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष' कार्यक्रमाची त्रिसूत्रे कोणती आहेत ?
- महिला आयोगाच्या अध्यक्षपदी कोणाची नेमणूक करण्यात आली.

iii. महिला आयोगाने कोणत्या मुद्द्यांच्या संदर्भात पाहणी केली ? ते सांगा.

Ans i. शांतता विकास आणि स्त्री-पुरुष समानता ही आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष कार्यक्रमाची त्रिसूत्रे आहेत.

ii. महिला आयोगाच्या अध्यक्षपदी डॉ. फुलरेणू गुहा यांची नेमणूक करण्यात आली.

iii. स्त्रियांचे सामाजिक स्थान, त्यांचा दर्जा, स्त्रियांसंदर्भातील घटनात्मक तरतुदींचे परिणाम तसेच स्त्रियांचे शिक्षण व त्याची टक्केवारी, शिक्षणामुळे त्यांचा झालेला विकास, नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या अडचणी, स्त्रियांची रोजगारासंदर्भातील वर्तमान परिस्थिती, त्यांचे वेतन, स्त्री-पुरुष प्रमाण, जन्म-मृत्यू दर, स्त्रियांची भूमिका अशा सर्वकष मुद्द्यांच्या आधारे पाहणी करण्यात आली.

Q.7 पुढील प्रश्नाचे सविस्तर उत्तर लिहा.

1 स्त्रियांची एकत्रित शक्ती विविध क्षेत्रात सुधारणात्मक बदल घडवून आणू शकते हे विविध उदाहरणांनी स्पष्ट करा.

Ans i. भूदान चळवळीत विनोबांनी स्त्रीशक्तीचा उपयोग केला. स्त्री कार्यकर्त्या भारतभर भूदानाचा विचार घेऊन गेल्या.

ii. निजामशाही, सरंजामशाही व्यवस्थेला आव्हान देणाऱ्या तेलंगणातील शेतकऱ्यांच्या मुक्ती लढ्यात स्त्रियांचा सहभाग लक्षणीय होता.

iii. जीवनावश्यक वस्तूंची टंचाई आणि महागाई यांचा सामना स्त्रियांना करावा लागतो. १९७२ साली महाराष्ट्रात आपलीसंघटित ताकद दाखवून समाजवादी नेत्या मृणाल गोरे यांच्या नेतृत्वाखाली महिलांनी मुंबईत लाटणे मोर्चा काढला.

iv. महिलांच्या आंदोलनाला यश मिळाले व स्त्रियांच्या सामूहिक शक्तीचा अविष्कार जनतेचा समजला.

v. चिपको आंदोलनात स्त्री शक्तीचा विधायक अविष्कार दिसतो. हिमालयाच्या पायथ्याशी असणाऱ्या जंगलात झाडे. व्यापारी उद्देशासाठी मोठ्या प्रमाणावर तोडली जाणार होती. स्त्रियांनी हातात हात घालून वृक्षाभोवती फेर धरण्याचे तंत्र अवलंबले. जंगलातील झाडांना मिठी मारून त्यांचा बचाव केला गेला.

vi. कृषी अर्थव्यवस्थेत सुद्धा महिलांचा व्यापक सहभाग होता. १९९२ आंध्रप्रदेशात मद्यपान विरोधी चळवळ सुरू झाली. आंध्रप्रदेशात सरकारी धोरणामुळे अरक विक्रेत्यांनी गावोगावी दुकाने उघडली. कष्टकरी जनता दारूच्या आहारी गेली.

vii. आंध्रप्रदेशात नेल्लोर जिल्ह्यातील दुबागुंटा गावी तीन तरुण दारूच्या नशेत तळ्यात बुडून मेले. या निमित्ताने गावातील महिला एकत्र आल्या त्यांनी अरक विक्रीची दुकाने बंद पाडली. राज्यभर आंदोलनाचे पडसाद उमटले. सरकारने त्यामुळे दारूविक्री विरोधात कडक धोरण स्वीकारले.

viii. १९७५ महाराष्ट्र स्त्री मुक्ती संघर्ष समितीच्या वतीने स्त्रियांसाठी राज्यव्यापी परिषद झाली. १९७८ मध्ये समितीचा जाहीरनामा प्रसिद्ध झाला. लिंगभेद, जातीभेद, वर्णभेद या असमान घटकांच्या विरोधात संघर्ष करण्यात आला.

ix. 'स्त्रीमुक्तीची ललकारी' हा गीतसंग्रह स्त्री अत्याचाराविरोधी परिषद, नारी समला मंच आणि मिळून साऱ्याजणी ही नियतकालिके, समाजवादी महिला सभा, क्रांतीकारी महिला संघटना या विविध प्रकारच्या स्त्रियांच्या एकत्रित शक्तीद्वारे विविध क्षेत्रात बदल घडून आले आहेत.

x. अखिल भारतीय जनवादी महिला संघटनेने हुंडा, स्त्री भ्रूणहत्या, कौटुंबिक अत्याचार या प्रश्नावट संघर्ष छेडला.

2 महिलांच्या संदर्भातील कायदे

Ans i. १९५२ चा कायदा पोटगीचे अधिकार

अ. वडिलांच्या संपत्ती वाटा

ब. स्त्रीधनावर तिचा अधिकार

क. पुरुषाप्रमाणेच स्त्रियांना घटस्फोटाचा अधिकार

ii. हुंडा प्रतिबंधक कायदा – १९६१

अ. हुंडा घेणे अथवा मागणे फौजदारी स्वरूपाचा गुन्हा ठरला

iii. मॅटर्निटी बेनिफिट अॅक्ट – प्रसूती सुविधा अधिनियम कायदा – १९६१

अ. स्त्रियांना बाळंतपणासाठी रजा मिळण्याचा अधिकार